

บทที่ 3

วิธีดำเนินการวิจัย

การศึกษาวิจัยการปรับตัวของเกษตรกรทางการประกอบอาชีพในครั้งนี้ เป็นความพยายามที่จะศึกษาทำความเข้าใจเกษตรกรและวิธีการปรับตัวของเกษตรกรในด้านการผลิต ความสัมพันธ์ในครอบครัวและชุมชน ตลอดจนศึกษากลไกและองค์ประกอบทางสังคมที่เกี่ยวกับการปรับตัวของเกษตรกรในชุมชนที่อพยพโยกย้ายจากถิ่นฐานเดิมที่ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อนกั้นน้ำ ตามความเป็นจริงต่อภาวะการเปลี่ยนแปลงของสิ่งแวดล้อม ทั้งภายใน และภายนอก ชุมชนอย่างมากมาอย่างรวดเร็ว โดยจะมุ่งเสนอให้เห็นภาพและเชื่อมโยงปรากฏการณ์หรือเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นย่อมมีสาเหตุและองค์ประกอบที่อาจเหมือนหรือแตกต่างกัน ไม่สามารถเกิดขึ้นอย่างลอย ๆ โดยไม่มีเหตุผล และเมื่อปรากฏการณ์ด้านหนึ่งในสังคมเปลี่ยนแปลงย่อมจะส่งผลกระทบต่อไปยังด้านอื่น ๆ ด้วย

การเลือกพื้นที่ในการทำวิจัย ผู้วิจัยได้เลือกตามวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้ คือศึกษาเฉพาะกรณีเกษตรกรที่อพยพจากถิ่นฐานเดิมที่อาศัยอยู่ริมสองฝั่งแม่น้ำปิง แล้วได้รับการโยกย้ายขึ้นมาอยู่บนที่ราบเชิงเขา ภูมิประเทศมีแต่ความแห้งแล้งกันดารและเป็นชุมชนชนบท ห่างไกลจากตัวเมือง การคมนาคมสะดวกพอสมควร มีการประกอบอาชีพหลากหลายในหมู่บ้านหรือในหมู่บ้านใกล้เคียง ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อนกั้นน้ำ เกษตรกรสูญเสียที่ดินทำกินดั้งเดิมที่ได้รับมรดกตกทอดมาจากบรรพบุรุษ แล้วได้รับที่ดินทำกินและที่อยู่อาศัยที่มีการจัดสรรให้ใหม่จากราชการ หมู่บ้านที่ผู้วิจัยได้เข้าไปสำรวจข้อมูลเบื้องต้น จำนวน 3-4 หมู่บ้าน ในที่สุดได้เลือกชุมชนบ้านแปลง 5 หมู่ที่ 3 ตำบลท่าเดื่อ อำเภอดอยเต่า จังหวัดเชียงใหม่ เพราะสอดคล้องกับวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้มากที่สุด จากนั้นจึงได้กำหนดวิธีการดำเนินการวิจัยเป็นขั้นตอนดังนี้ คือ

1. การเตรียมตัวของผู้วิจัย
2. การเข้าสู่สนามและการเก็บรวบรวมข้อมูล
3. การตรวจสอบและการวิเคราะห์ข้อมูล

การเตรียมตัวของผู้วิจัย

1. ก่อนเข้าสู่ชุมชนที่จะดำเนินการศึกษาวิจัยตามกระบวนการและขั้นตอนตามระเบียบวิธีวิจัยหรือความพร้อมทางวิชาการโดยศึกษาหาความรู้จากเอกสาร ตำราต่าง ๆ เกี่ยวกับแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องจากห้องสมุดต่าง ๆ เพื่อเป็นแนวทางในการทำวิจัย รวมทั้งพูดคุย แลกเปลี่ยนทัศนคติกับผู้มีส่วนเกี่ยวข้องและปรึกษาหารือขอคำแนะนำจากอาจารย์ที่ปรึกษาและอาจารย์ท่านอื่น ๆ

2. การเตรียมความพร้อมในการที่จะไปศึกษาชุมชน เช่น เครื่องมือเครื่องใช้อุปกรณ์ ต่างๆ ในการศึกษาวิจัย ได้แก่ สมุดโน้ตสำหรับจดบันทึกของผู้วิจัยเอง กระดาษบันทึกข้อความที่มีเส้นบรรทัดเพื่อใช้สำหรับบันทึกว่า สัมภาษณ์ สังเกตใคร กิจกรรมอะไร เมื่อใด ประเด็นอะไร พร้อมทั้งเขียนหมายเลขกำกับไว้ เพื่อให้อ้างอิงในขั้นของการแยกแยะข้อมูลเป็นหมวดหมู่ต่อไป ในขั้นแรกนี้จะเป็นการบันทึกประจำวันที่มีข้อมูลปะปนกันทุกประเด็นที่พบหรือสังเกตเห็นขณะที่เข้าไปเก็บข้อมูลและข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ ในขั้นที่สองข้อมูลที่เป็นหมวดหมู่มากขึ้นเพราะผู้วิจัยได้รวบรวมข้อมูลที่เป็นประเด็นเดียวกันมาไว้ด้วยกัน จากนั้นเป็นขั้นที่สามสุดท้าย จะเป็นการวิเคราะห์โดยนำความคิดเห็นใส่บ้างเล็กน้อยและเรียบเรียงเป็นคำพูดของผู้วิจัยเอง รูปแบบของกระดาษบันทึกก็เป็นแบบเดิม นอกจากกระดาษบันทึกสำหรับผู้วิจัยเองแล้ว ผู้วิจัยใช้กระดาษสีแผ่นใหญ่พร้อมสีเมจิกสำหรับชาวบ้านช่วยวาดแผนที่ทางกายภาพและทางสังคมของชุมชนในขั้นของการศึกษาหาข้อมูลทั่วไป

3. กำหนดกรอบแนวคิดและประเด็นที่จะศึกษา เพื่อให้การเก็บรวบรวมข้อมูลตรงตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย ดังนี้

3.1 องค์ประกอบของการปรับตัว ได้แก่

- ลักษณะที่ตั้งของชุมชน เช่น การคมนาคม หรือสาธารณูปโภคอื่น ๆ
- ลักษณะทางสังคม เช่น กลุ่มสังคม โครงสร้างด้านประชากร
- แหล่งรายได้ แหล่งบริโภค การผลิต การตลาด
- การรับรู้ข่าวสาร ข้อมูล และการติดต่อสื่อสาร
- แรงจูงใจที่เอื้อและไม่เอื้อต่อการปรับตัว คือแรงจูงใจในด้านการเรียนรู้และ

ปรับเปลี่ยนค่านิยมและพฤติกรรม

- กระบวนการปรับตัว

- กลไกทางเศรษฐกิจที่มีผลต่อการปรับตัวในด้านการผลิต การเปลี่ยนแปลงระบบการผลิต แรงผลักดันจากครอบครัว ความสำเร็จของเพื่อนบ้าน ความสามารถในการผลิต การสนับสนุน การใช้ความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ และโอกาส

- กลไกทางสังคม ได้แก่ กลไกทางวัฒนธรรม เช่น เครือญาติ เพื่อนบ้าน สมาชิกของกลุ่มอาชีพเดียวกัน โดยใช้วิธีขนบธรรมเนียมประเพณี หรือพิธีสถานของชุมชนทางสังคม

- กลไกทางการเมือง ได้แก่ กลไกการรวมพลัง เช่น การใช้กระบวนการกลุ่ม การพึ่งพาผู้มีอำนาจที่มีศักยภาพเหนือกว่า เพื่อให้ได้มาซึ่งความคงอยู่ของอาชีพ และความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น

- กลไกทางการศึกษา ได้แก่ สถาบันทางสังคมและเศรษฐกิจ เช่น สถานศึกษา ในและนอกระบบ ครอบครัว ศาสนา ระบบการเรียนรู้ ความสัมพันธ์ของสมาชิกกับสถาบันต่าง ๆ ในชุมชน และกลุ่มต่าง ๆ เป็นต้น

4. ศึกษาข้อมูลทุติยภูมิจากเอกสารที่เกี่ยวข้องจากหน่วยงานของรัฐ ได้แก่ แบบสำรวจข้อมูลพื้นฐานระดับหมู่บ้านของคณะกรรมการพัฒนาชนบทแห่งชาติ (กชช.2 ค.) ข้อมูลความจำเป็นพื้นฐาน (จปฐ.1) สำเนาทะเบียนบ้าน ข้อมูลทางด้านการศึกษาของสำนักงานเกษตรอำเภอ ทั้งอดีต และปัจจุบันตลอดจนการพูดคุยกับเจ้าหน้าที่และบุคคลภายนอกชุมชน เป็นต้น

นอกจากกรอบความคิด และประเด็นที่ผู้วิจัยกำหนดไว้คร่าว ๆ เป็นการเตรียมตัวก่อนเข้าไปเก็บข้อมูลในสนาม ผู้วิจัยได้ค้นคว้า ศึกษาเอกสาร ทฤษฎีต่าง ๆ และทำความเข้าใจเกี่ยวกับเรื่องที่จะศึกษามาตลอดระยะเวลาที่เรียนในห้องเรียน ศึกษาประวัติชุมชนเบื้องต้นพอสมควร และยังสามารถเตรียมพร้อมในเรื่องภาษาถิ่นที่เป็นภาษาสำเนียงที่เรียกว่า “คำเมือง” และภาษาที่ผู้วิจัยใช้ไม่เป็นภาษาเดียวกับที่ใช้ในสนาม การเตรียมตัวในขั้นแรกโดยการขอให้ลูกศิษย์ที่เป็นคนท้องถิ่นคอยเต้าและคนอื่นที่รู้จัก พูด สนทนากับผู้วิจัยเป็นภาษาคำเมืองคอยเต้า พร้อมกับผู้วิจัยก็ฝึกหัดไปพร้อมๆ กันด้วย โดยเฉพาะคำที่เป็นศัพท์เฉพาะที่ใช้เรียกสัตว์สิ่งของต่างๆ บางครั้งผู้วิจัยจำเป็นต้องจดบันทึกไว้กันลืมเพราะมีมาก นอกจากนั้นยังได้รับฟังเรื่องเล่าต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับชุมชนเกษตรกรอำเภอดอยเต่า จากนักการภารโรงของโรงเรียนดอยเต่าวิทยาคมที่ข้าพเจ้ารับราชการอยู่ จึงทำให้คลายความกังวลในเรื่องของการสื่อสารลงไปได้มากทีเดียว

การเข้าสู่สนามและการเก็บรวบรวมข้อมูล

1. การสร้างความสัมพันธ์
2. การหาผู้ให้ข้อมูลหลัก
3. การเก็บข้อมูล

ผู้วิจัยมีความเข้าใจและตระหนักอยู่เสมอว่า การเข้าสนามอย่างถูกต้อง การกำหนดบทบาทที่เหมาะสมของนักวิจัยที่อยู่ในสนามและการสร้างความไว้วางใจให้เกิดในหมู่วัยรุ่นเป็นเงื่อนไขสำคัญของการดำเนินการวิจัยในขั้นต่อไป โดยเฉพาะการเก็บข้อมูล (สุภางค์ จันทวานิช, 2536, หน้า 87) การเข้าสนามเริ่มตั้งแต่การเลือกสนามในการทำงานวิจัยชุมชน โดยผู้วิจัยทำการเลือกให้สอดคล้องกับเงื่อนไขและสิ่งที่ผู้วิจัยเองที่จะศึกษา และพิจารณาดูแล้วในระดับหนึ่งว่าชุมชนแห่งนี้สามารถตอบใจหัยปัญหาที่ผู้วิจัยอยากรู้ได้ การเก็บรวบรวมข้อมูล ผู้วิจัยได้วางบทบาทและเก็บรวบรวมข้อมูลในชุมชนด้วยตนเอง โดยวางแผนในการดำเนินการตามขั้นตอนดังนี้

1. การสร้างความสัมพันธ์

ดังได้กล่าวมาแล้วว่า ความสัมพันธ์คุ้นเคยและไว้วางใจของชาวบ้านกับผู้วิจัยเป็นเงื่อนไขสำคัญของการดำเนินการวิจัยเชิงคุณภาพ ซึ่งจะทำให้ได้ข้อมูลที่เจาะลึกไม่บิดเบือนความจริงและน่าเชื่อถือมากที่สุด ผู้วิจัยจึงให้ความสำคัญในขั้นตอนของการสร้างความสัมพันธ์คุ้นเคยนี้มาก การเข้าสู่ชุมชนและแนะนำตัวของผู้วิจัยในระหว่างการวิจัยครั้งแรก โดยการนำพาของนักเรียนและเพื่อนครูอาจารย์ที่เป็นลูกศิษย์และเพื่อนร่วมงานกับผู้วิจัย ซึ่งเป็นผู้ที่เคยร่วมกิจกรรมและเคยอาศัยอยู่ในพื้นที่นี้มาเป็นเวลาประมาณ 7-8 เดือนจึงรู้จักและคุ้นเคยกับชุมชนพอสมควร การแนะนำตัวกับกำนันและชาวบ้าน ผู้วิจัยกำหนดสถานภาพและบทบาทของนักศึกษาที่เป็นครุมาแล้ว และมีความต้องการที่จะเข้ามาทำการศึกษาชุมชนเกี่ยวกับวิถีชีวิตความเป็นอยู่ การปรับตัวของชุมชน จากการแนะนำตัวในฐานะนักศึกษาและเป็นครูด้วยกันจึงทำให้ชาวบ้านมีความไว้วางใจและคุ้นเคยกับผู้วิจัยเร็วขึ้น สังเกตได้เช่น ชอบที่จะสนับสนุนให้ลูกหลานที่เป็นนักเรียนเอาการบ้านมาให้ผู้วิจัยช่วยสอน ส่วนผู้ปกครองที่มีบุตรหลานที่เรียนหนังสืออยู่ในชั้นสูง ๆ ขึ้นไป ก็ชอบที่จะให้ลูกหลานมานั่งคุยกับผู้วิจัยด้วยเสมอเวลาที่ผู้วิจัยมาเยี่ยมบ้านหรือ

อยู่ในระหว่างที่นักวิจัยเข้าไปพักค้างในชุมชน พวกเขาจะถือโอกาสซักถาม ปรีक्षाเรื่องการเรียน ด้วย การสร้างความสัมพันธ์และทำความรู้จักกับชาวบ้านในช่วงแรกนี้ กำหนดจะเป็นผู้นำทางไปทำความรู้จักกับสมาชิกในหมู่บ้านที่เป็นบ้านใกล้เรือนเคียงในวงญาติก่อน โดยเฉพาะผู้อาวุโสซึ่งผู้วิจัยได้สัมผัสพูดคุยกับคนกลุ่มนี้แล้วมีความรู้สึกว่าเป็นกลุ่มที่พูดคุยกันง่าย จากนั้นการแนะนำตัวก็เป็นหน้าที่ของลูกชายกำหนดพาไป เมื่อเริ่มรู้จักสนิทสนมกับชาวบ้านมากขึ้นก็ขอร้องให้บุคคลอื่นช่วยนำพาไปรู้จักชาวบ้านอื่นๆ ต่อกันไปเรื่อยๆ เพื่อต้องการให้รู้จักกับสมาชิกในชุมชนได้ทั่วถึงทุกกลุ่ม ทุกเพศ ทุกวัย การสร้างความสัมพันธ์คุ้นเคยเป็นไปด้วยดี ใช้เวลานานประมาณ 2-3 เดือน ในขั้นนี้ผู้วิจัยสังเกตเห็นว่า นอกจากตัวผู้วิจัยเองต้องการทำความรู้จักกับชาวบ้านแล้วชาวบ้านเองก็มีการซักถามถึงประวัติส่วนตัวของผู้วิจัยเช่นเดียวกัน การพูดคุยจึงเป็นการแลกเปลี่ยนประสบการณ์และชีวิตความเป็นอยู่กันด้วย

การสร้างความสัมพันธ์กับชุมชนได้กระทำพร้อม ๆ กับการสังเกตและสำรวจข้อมูลพื้นฐานที่เป็นบริบททั้งทางด้านกายภาพและทางด้านสังคมของชุมชน เช่น ลักษณะทั่วไป ประวัติชุมชน ประชากร อาชีพ การทำมาหากิน กลุ่ม องค์กร ความสัมพันธ์ในกลุ่ม เป็นต้น การสร้างความสัมพันธ์ที่น่าจะได้ผลดีอย่างหนึ่งคือ การที่ผู้วิจัยได้มีโอกาสเข้าร่วมกิจกรรมของชุมชน เป็นต้นว่าการเข้าร่วมงานแข่งขันกีฬานักเรียนกับผู้ปกครองนักเรียน การร่วมพิธีงานศพของสมาชิกในชุมชน ร่วมงานวันเกิด ร่วมทำบุญในวันสำคัญทางพุทธศาสนา ตลอดจนร่วมประเพณีลงแขกเก็บเกี่ยวข้าวในทุ่งนา ทำให้ผู้วิจัยมีโอกาสได้สนทนาพูดคุยกับชาวบ้านในกลุ่มนี้อย่างใกล้ชิดและเพิ่มความเป็นกันเองมากขึ้น

ในระยะของการสร้างความสัมพันธ์นี้ ผู้วิจัยพยายามทำตัวให้ชาวบ้านมีความรู้สึกที่ผู้วิจัยเป็นส่วนหนึ่งของชุมชนโดยการเข้าไปเช่าบ้านพักอาศัยในชุมชน โอกาสที่จะได้ร่วมกิจกรรมกับชาวบ้านมีมากขึ้น การปรากฏตัวในงานบุญประเพณีต่าง ๆ และร่วมกิจกรรมกับชาวบ้านทำให้ผู้วิจัยและชาวบ้านมีโอกาสทำความรู้จักกันได้มากขึ้น และชาวบ้านจะเพิ่มความสนิทสนมต่อตัวผู้วิจัยมากยิ่งขึ้น ในกรณีที่ผู้วิจัยให้ความสนใจในสิ่งที่เขากระทำอยู่ โดยเฉพาะการช่วยกันจัดเตรียมสิ่งของที่นำไปทำบุญร่วมกันที่วัด

2. การหาผู้ให้ข้อมูลหลัก

ในขั้นตอนของการสร้างความสัมพันธ์คุ้นเคยที่ผ่านมาแล้ว นอกจากการสังเกตสัมภาษณ์และเก็บข้อมูลพื้นฐานไปบ้างแล้ว ผู้วิจัยยังได้เลือกหาผู้ที่น่าจะให้ข้อมูลที่ลึกได้ไว้ด้วย

โดยผู้วิจัยได้แบ่งกลุ่มของผู้ให้ข้อมูลตามลักษณะกลุ่มและประเด็นที่ต้องการศึกษา ได้แก่ ผู้สูงอายุ วัยผู้ใหญ่ วัยรุ่น

นอกจากนั้น ยังมีบุคคลที่เป็นผู้นำที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ ผู้ให้ข้อมูลหลักในแต่ละกลุ่ม ผู้วิจัยเลือกไว้ประมาณกลุ่มละ 1-2 คน รวมแล้วมีผู้ให้ข้อมูลหลัก 6 คน คือ 1. คุณลุงมูล ปวนปิ่นตา 2. คุณพ่อครูตี อรุณฤทธิเดช 3. คุณสุนทร ญานิงค์ 4. คุณทวีศักดิ์ สิทธิเกษร 5. คุณสุรียา มูลอุต 6. พ่อกำนันยัง ชัยบาล เพื่อใช้ในการตรวจสอบข้อมูลว่าเชื่อถือได้หรือไม่ ข้อมูลตรงกันหรือเปล่าการหาผู้ให้ข้อมูลหลัก ผู้วิจัยใช้วิธีการพูดคุยและซักถามต่อ ๆ กัน เช่น ถามบุคคลในชุมชนว่า ถ้าต้องการคุยเรื่องเกี่ยวกับประวัติของชุมชนควรจะคุยกับใคร หรือต้องการรู้ว่าใครเป็นผู้นำในด้านใดก็ถามชาวบ้าน ชาวบ้านจะแนะนำชื่อบุคคลที่ตนเห็นว่าเหมาะสมที่จะคุยเรื่องนั้น ๆ ให้เอง ผู้วิจัยก็สามารถหาต่อไปได้อีกโดยการถามต่อ ๆ กันไป อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยต้องสังเกตว่า จากการพูดคุยกับผู้ให้ข้อมูลหลักนั้นจะต้องเป็นผู้ที่รู้จักคิด กล้าแสดงความคิดเห็น สามารถอธิบายหรือสรุปข้อมูลบางประการขึ้นมาได้มากกว่าเป็นการบอกเล่ากระบวนการหรือขั้นตอนของเหตุการณ์อย่างที่บ้านทั่ว ๆ ไปกระทำ ผู้วิจัยเห็นด้วยกับ สุภางศ์ จันทวานิช (2536, หน้า 100) ในข้อที่ว่า ผู้ให้ข้อมูลหลัก บางครั้งจะเป็นคนสองโลกหรือสองวัฒนธรรม กล่าวคือ เป็นตัวเชื่อมโยงระหว่างวัฒนธรรมของตนกับโลกภายนอก จึงเกิดมิติของการเปรียบเทียบและการรับรู้ระดับกว้างขึ้นกว่าคนอื่น เมื่อผู้วิจัยค้นหาผู้ให้ข้อมูลหลักได้แล้วก็จะดำเนินการสัมภาษณ์พูดคุยเพื่อเก็บข้อมูลตามประเด็นต่อไปและผู้วิจัยก็ให้ความสำคัญแก่บุคคลอื่น ๆ ในชุมชน พูดคุยและร่วมกิจกรรมด้วยเมื่อมีโอกาสเนื่องจากในบางครั้งข้อมูลก็ได้มาจากคนอื่น ๆ ด้วยก็มี

3. การเก็บรวบรวมข้อมูล

การเก็บรวบรวมข้อมูล ได้แบ่งข้อมูลออกเป็น 2 ส่วน คือ ข้อมูลพื้นฐานเกี่ยวกับบริบททางกายภาพ บริบททางสังคมของชุมชนและข้อมูลเจาะลึกตามประเด็นการปรับตัว ข้อมูลจะได้จากการสังเกต ทั้งแบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม การสัมภาษณ์อย่างเป็นทางการหรือกึ่งทางการกับแบบไม่เป็นทางการ และข้อมูลที่เป็นเอกสาร

การเก็บข้อมูลพื้นฐานเกี่ยวกับชุมชน เป็นการเก็บข้อมูลเพื่อความเข้าใจชุมชน ผู้วิจัยจึงเริ่มต้นที่การเข้าใจสภาพพื้นที่ และการตั้งถิ่นฐานของชุมชนก่อน โดยศึกษาลักษณะที่ตั้งของชุมชน เช่น การคมนาคมติดต่อกับชุมชนอื่น ลักษณะทางกายภาพอื่น ๆ ของชุมชน เช่น สภาพ

บ้านเรือนและรูปแบบการตั้งถิ่นฐาน ลักษณะของทรัพยากรธรรมชาติ เช่น ดิน น้ำ ป่าไม้ และ ภูมิอากาศ ตลอดจนปริมาณน้ำฝน เป็นต้น เพราะข้อมูลเหล่านี้จะเป็นความรู้พื้นฐานช่วยให้เข้าใจระบบการผลิต เศรษฐกิจ สังคมและการเมืองของชุมชนให้ชัดเจนขึ้น เนื่องจากทรัพยากรธรรมชาติเหล่านี้เป็นปัจจัยหลักในการดำรงชีพของสังคมหมู่บ้าน โดยผู้วิจัยได้ศึกษาจาก กชช.2 ค. โดยศึกษาจากรายงานข้อมูลระดับตำบลของพัฒนากร นอกจากนั้นยังได้สอบถามพูดคุยกับสมาชิกในชุมชน โดยเฉพาะผู้อาวุโสที่อาศัยอยู่ในบ้านแปลง 5 นี้มานานแล้ว กำหนด พระพัฒนากรตำบลและอำเภอ เกษตรตำบล เจ้าหน้าที่นิคมสร้างตนเองเขื่อนภูมิพล และพูดคุยกับครู ในโรงเรียนชุมชนบ้านแปลง 5

การเก็บข้อมูลเกี่ยวกับสภาพทางกายภาพของชุมชน ผู้วิจัยได้ทำในระยะแรก ๆ ของการเข้าไปเก็บข้อมูล เพราะวาระยะแรกผู้วิจัยต้องอาศัยเวลาทำความเข้าใจกับสมาชิกของชุมชนก่อน จึงยังไม่อาจจะเริ่มต้นถามคำถามที่ต้องการได้ ก็ใช้เวลาไปในการศึกษาพื้นที่และบุคคล ประกอบกับข้อมูลเกี่ยวกับพื้นที่ก็เป็นความรู้พื้นฐานในการเข้าใจชุมชน บุคคลที่ให้ข้อมูลได้ดีมีทั้งผู้สูงอายุ ครูอาจารย์และเด็กวัยรุ่นนักเรียนมัธยมปลาย พร้อมทั้งจดบันทึกข้อมูลเกี่ยวกับลักษณะภูมิประเทศ และการตั้งถิ่นฐานของชุมชน สภาพการตั้งบ้านเรือนที่อยู่อาศัยพื้นที่ที่ใช้ในการเพาะปลูกหรือสภาพของดิน น้ำ และแสดงเส้นทางคมนาคม แหล่งน้ำ ศูนย์กลางทางสังคม เช่น วัด โรงเรียน ตลาด สถานที่ราชการ เป็นต้น พร้อมกันนี้ผู้วิจัยได้ศึกษาเกี่ยวกับลักษณะโครงสร้างพื้นฐานทางการศึกษาและสาธารณสุขปกอกของชุมชนด้วย

การเก็บข้อมูลเกี่ยวกับลักษณะโครงสร้างของประชากร เป็นสิ่งหนึ่งที่ผู้วิจัยกระทำด้วย เพราะเล็งเห็นว่าจะทำให้มองเห็นคุณลักษณะบางประการของสมาชิกในชุมชน ซึ่งผู้วิจัยได้ข้อมูลจากเอกสาร คือ กชช. 2 ค. เป็นการรวมข้อมูลของประชากร ซึ่งมีทั้งหมด 3 ชุมชนด้วยกันคือ บ้านหนองบัวคำ บ้านกะเหรี่ยงวังหลวง บ้านแปลง 5 แต่ผู้วิจัยเลือกศึกษาเฉพาะชุมชนบ้านแปลง 5 เพียงชุมชนเดียว ดังนั้น จึงต้องขอยืม จปฐ. 1 จากทางพัฒนากร อำเภอดอยเต่า มานับจำนวนประชากรแยกตามเพศ วัย การศึกษาและอาชีพด้วยตนเอง และสอบถามชาวบ้านประกอบในกรณีที่มีปัญหา

การศึกษาลักษณะโครงสร้างพื้นฐานทางการศึกษาและสาธารณสุขปกอกของชุมชน ผู้วิจัยได้พูดคุยสัมภาษณ์ชาวบ้าน คณะกรรมการศึกษาดังกล่าว รายละเอียดไว้ในบทที่ 4 ว่า ในชุมชนนี้ปัจจุบันมีโรงเรียน ประปา สถานีอนามัย ไฟฟ้า และระบบชลประทานของรัฐ นอกจากพูดคุยกับ

สมาชิกในชุมชนแล้ว ผู้วิจัยยังได้ติดตามไปสัมภาษณ์ และขอข้อมูลที่เป็นเอกสารเกี่ยวกับโรงเรียน บ้านแปลง 5 และโรงเรียนมัธยมประจำอำเภอคือ โรงเรียนดอยเต่าวิทยาคม จากการพูดคุยกับ คณะครู ผู้วิจัยใช้วิธีการบันทึกหลังจากพูดคุยเสร็จสิ้นแล้ว นอกจากข้อมูลที่เป็นประวัติโรงเรียนที่ ปรากฏในเอกสารประวัติของการก่อตั้งโรงเรียนเหล่านี้ทั้งหมด

ในด้านของข้อมูลประวัติความเป็นมาของชุมชน ผู้วิจัยได้สัมภาษณ์ชาวบ้านโดยเฉพาะ ผู้อาวุโสที่อาศัยอยู่ในชุมชนนี้มานาน เป็นผู้ที่มีความจำดี และสนใจเรื่องราวประวัติของชุมชน ตัวเอง ศึกษาจากเอกสารของทางเกษตรอำเภอดอยเต่ามาปะติดปะต่อกันเพื่อให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

ส่วนการเก็บข้อมูลเกี่ยวกับระบบเศรษฐกิจ การใช้ทรัพยากร การผลิต ความเชื่อ ความสัมพันธ์ในครอบครัวและชุมชน การแลกเปลี่ยนและการบริโภคนั้นเป็นการทำให้เห็นภาพการ ดำรงชีพหรือทำมาหากินของคนในชุมชนและเป็นพื้นฐานถึงความเข้าใจการรวมกลุ่มของคนใน ชุมชน และการปรับตัวด้วย ข้อมูลส่วนนี้ส่วนใหญ่ได้มาจากการสัมภาษณ์ ทั้งอย่างเป็นทางการ และกึ่งทางการ การสังเกตทั้งแบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม เช่น ผู้วิจัยได้ร่วมประเพณี พิธีกรรม กับชาวบ้านในชุมชน ได้แก่ การร่วมประเพณีลอยกระทง การร่วมในพิธีงานศพและพิธีกรรมทาง ศาสนา

การสัมภาษณ์ทั้งผู้ให้ข้อมูลหลักที่เลือกไว้และผู้ที่เกี่ยวข้องกับชุมชน เช่น พัฒนาการ เกษตรตำบล อาจารย์ใหญ่ ครูในชุมชนใกล้เคียง เป็นต้น การสังเกต การสัมภาษณ์ และการจด บันทึกเพื่อให้ได้มาซึ่งข้อมูลที่ต้องการ

การสังเกต

ผู้วิจัยทำการสังเกตสภาพความเป็นอยู่ วิถีการดำเนินชีวิต การอุปโภคบริโภคของ ชาวบ้าน จากการเข้าบ้านพักอาศัยในชุมชนสามารถสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วมและผู้วิจัยพยายาม หาโอกาสเข้าไปสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วมโดยตรง เช่น ร่วมพิธีลงแขกเกี่ยวข้าว นวดข้าวกับ ชาวบ้าน ทำให้ทราบถึงวิธีการผลิต เทคโนโลยีต่าง ๆ และสิ่งอื่น ๆ ที่ได้จากการสนทนาพูดคุย ขณะทำงานและหยุดพักผ่อน การสังเกตแบบมีส่วนร่วมที่ผู้วิจัยมีโอกาสทำได้บ่อยคือ การร่วม ทำบุญ การประกอบพิธีกรรมตามความเชื่อ เนื่องในโอกาสและวันที่สำคัญต่าง ๆ ทั้งที่เกี่ยวข้อง กับวิถีการผลิตและศาสนา ตลอดจนการเข้าร่วมสังเกตการณ์ การประชุมคณะกรรมการสภา ตำบล พิธีเปิดสภาตำบลใหม่ การประชุมชาวบ้าน ประชุมคณะกรรมการหมู่บ้าน กิจกรรมต่าง ๆ

ในโรงเรียน เช่น การประชุมผู้ปกครองนักเรียน การประชุมคณะกรรมการผู้ปกครอง และครูของโรงเรียน การแข่งขันกีฬา งานฉลองอาคารใหม่กาญจนนิกะของโรงเรียน ตลอดจนการสังเกตความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในกลุ่มต่าง ๆ เช่น กลุ่มเครือญาติ กลุ่มอาชีพ กลุ่มวัยรุ่น เป็นต้น ดูว่าใครในชุมชนที่มักจะมารวมกลุ่มกันเพื่อทำอะไร การสังเกตนี้ผู้วิจัยได้กระทำร่วมกับกระบวนการซักถามและจดบันทึกด้วย

การสัมภาษณ์

ผู้วิจัยได้ทำการสัมภาษณ์บุคคลในกลุ่มที่จะศึกษา ตามประเด็นที่วางไว้ การสัมภาษณ์จะมีลักษณะเป็นการพูดคุยแลกเปลี่ยนอย่างไม่เป็นทางการ เพื่อต้องการมิให้ผู้ถูกสัมภาษณ์รู้สึกอึดอัด การใช้คำถามก็มีลักษณะง่าย ๆ ก่อน และผู้วิจัยต้องสังเกตดูว่า ถ้าหากข้อมูลบางอย่างที่ผู้ถูกสัมภาษณ์ไม่ต้องการตอบหรือไม่เต็มใจจะตอบก็ไม่เค้นหาคำตอบจะข้ามไป เมื่อผู้ถูกสัมภาษณ์รู้สึกเบื่อก็จะไม่สัมภาษณ์ต่อ ต้องสังเกตดูว่าผู้ที่เราสัมภาษณ์นั้นพร้อมที่จะคุยหรือให้ข้อมูลหรือไม่ การสัมภาษณ์เกี่ยวกับเรื่องทั่ว ๆ ไป ส่วนใหญ่ผู้วิจัยจะพูดคุยกันเป็นลักษณะกลุ่มสมาชิกหลาย ๆ คน ช่วยกันแสดงความคิดเห็นแล้วผู้วิจัยก็พยายามจับประเด็น แล้วกลับมาจดบันทึกแยกตามประเด็นหลังจากการสัมภาษณ์ในครั้งนั้นสิ้นสุดลง บางครั้งผู้วิจัยก็ทำการจดบันทึกต่อหน้าผู้สัมภาษณ์ ถ้าหากเห็นว่าสนิทสนมและไว้วางใจกันพอสมควรแล้ว การสัมภาษณ์ตามประเด็นที่ผู้วิจัยต้องการนั้นผู้วิจัยมักจะเลือกหาโอกาสและสถานที่ที่เหมาะสม เช่น ในเรื่องเกี่ยวกับวิถีการผลิตก็ไปสัมภาษณ์ชาวบ้านในช่วงที่ชาวบ้านมีการผลิตคือ ตั้งแต่ปลูก การดูแลรักษา ตลอดจนถึงการเก็บเกี่ยวผลผลิต ในกลุ่มของสมาชิกที่ประกอบอาชีพแปรรูปผลผลิตจากการเกษตรกรรมในหมู่บ้าน ก็จะไปนั่งคุยขณะที่ชาวบ้านทำงานกันเป็นกลุ่ม ๆ ซึ่งก็มีหลายกลุ่มในประเด็นเกี่ยวกับความสัมพันธ์ของชุมชนในสังคมก็จะสัมภาษณ์พูดคุยในวันที่มีประเพณี พิธีกรรมต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชน เช่น งานแต่งงาน งานศพ งานทำบุญวันพระ เป็นต้น ในประเด็นของความสัมพันธ์ด้านเครือญาติก็มีโอกาส เช่น การไปร่วมงานวันก่อนแต่งงานที่มีการไหว้ผีปู่ย่าบรรดาเครือญาติก็ต้องมาอยู่ร่วมกัน มาช่วยกันเตรียมงาน ผู้วิจัยก็จะถือโอกาสนี้เข้าไปพูดคุยด้วย

ส่วนการสัมภาษณ์เพื่อให้ได้ข้อมูลตามประเด็นที่ต้องการนั้น เป็นขั้นที่ต้องใช้เวลามาก ในบางครั้งการพูดคุยสัมภาษณ์ก็ไม่สามารถได้ข้อมูลที่ลึกและตรงประเด็น และบางที่ผู้วิจัยเองก็ทำข้อมูลที่ชาวบ้านให้ตกหล่นไปหรือยิ่งกว่านั้นคือ ไม่สามารถจับประเด็นของข้อมูลที่ผู้ให้ข้อมูล

ให้ได้ทำให้ต้องเสียเวลาในการหาข้อมูลอีก ระยะเวลาหลังผู้วิจัยจึงได้ใช้เทปบันทึกเสียงช่วยในการบันทึกข้อมูล ทำให้ข้อมูลครบถ้วนขึ้น การสัมภาษณ์เพื่อให้ได้ข้อมูลตามประเด็น ผู้วิจัยได้เลือกผู้ให้ข้อมูลหลักไว้แล้วในขั้นต้น โดยคัดเลือกตัวแทนจากประชาชนในกลุ่มต่าง ๆ ดังนี้ กลุ่มผู้สูงอายุ กลุ่มวัยกลางคน กลุ่มวัยรุ่น บุคคลในวัยต่าง ๆ กันนี้ก็เลือกผู้ที่มีฐานะทางเศรษฐกิจแตกต่างกัน คือ ฐานะดี ฐานะปานกลาง และฐานะต่ำ แต่ละกลุ่มมีผู้ให้ข้อมูลหลักประมาณ 1-2 คน ในกลุ่มผู้สูงอายุมักจะอยู่บ้านทุกวัน ผู้วิจัยก็ไปนั่งคุยสัมภาษณ์ตอนกลางวัน ส่วนในวัยผู้ใหญ่และวัยรุ่นเวลากลางวันมักจะไปทำงานและเรียนหนังสือนอกบ้าน เพราะฉะนั้นเวลาที่เหมาะสมสำหรับผู้ให้ข้อมูลหลัก 2 กลุ่มนี้จึงมักเป็นตอนเย็นและตอนค่ำและวันหยุดเสาร์อาทิตย์ นอกเสียจากผู้ให้ข้อมูลบางคนทำงานอยู่ในหมู่บ้านก็สัมภาษณ์ตอนกลางวันได้ การสัมภาษณ์ในแต่ละประเด็นของแต่ละกลุ่มเพียงครั้งเดียวไม่สามารถที่สรุปได้ว่าเป็นข้อมูลที่น่าเชื่อถือได้ ผู้วิจัยต้องนำประเด็นเดิมหรือข้อมูลที่ได้อีกบ้างแล้วนั้นมาตรวจสอบกับผู้ให้ข้อมูลหลักคนอื่น ๆ ด้วยเป็นการตรวจสอบข้อมูลแบบสามเส้า

การบันทึกข้อมูลที่ได้จากการสังเกตและสัมภาษณ์ จะเป็นข้อมูลดิบไม่สามารถนำมาเขียนเป็นรายงานได้ ผู้วิจัยต้องนำข้อมูลเหล่านี้มาแยกแยะจัดหมวดหมู่ตามประเด็นหลัก ๆ ที่วางไว้อีกครั้งหนึ่ง แล้วจึงทำการวิเคราะห์ข้อมูลแต่ละประเด็น จากนั้นจึงเขียนรายงาน ระหว่างการเขียนรายงาน ผู้วิจัยก็ต้องเข้าไปเก็บข้อมูลเพิ่มเติมอยู่เป็นระยะ ๆ ในส่วนที่เห็นว่ายังไม่สมบูรณ์

การตรวจสอบข้อมูล และการวิเคราะห์ข้อมูล

ขณะที่ผู้วิจัยดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูลไปได้บางส่วนด้วยวิธีการที่กล่าวมาแล้วก็ทำการตรวจสอบข้อมูลควบคู่กันไปตลอด สุกางค์ จันทวานิช (2536, หน้า 103) ได้กล่าวว่า นักวิจัยเชิงคุณภาพจำเป็นที่จะต้องตรวจสอบข้อมูล เพราะการตรวจสอบข้อมูลในสนามเป็นการเริ่มทำแบบฝึกหัดทางความคิด การตรวจสอบข้อมูลกระทำเพื่อให้ทราบว่าข้อมูลที่ได้นั้นเป็นความจริงหรือไม่มากนักน้อยเพียงใด และเพื่อให้ผู้วิจัยแน่ใจว่า ข้อมูลนั้นเป็นจริงมากที่สุดก่อนที่จะเสนอ อีกทั้งยังเป็นการตรวจสอบดูว่า ข้อมูลที่ได้นั้นตอบปัญหาครอบคลุมตามจุดประสงค์ของการศึกษาเพียงพอหรือยัง การตรวจสอบข้อมูลทำได้โดยการสังเกต สัมภาษณ์จากผู้ให้ข้อมูลหลักที่ได้แบ่งเป็นกลุ่มดังกล่าวมาแล้วเพื่อเป็นการยืนยันในลักษณะสามเส้า โดยผู้วิจัยได้สังเกต สัมภาษณ์ในประเด็นเดียวกันในสถานการณ์ที่แตกต่างกัน เช่น ต่างกันในด้านสถานที่ เวลา เพื่อ

ดูว่าข้อมูลที่ได้จากต่างสถานการณืเหล่านั้นเหมือนกันหรือไม่ การตรวจสอบข้อมูลในการวิจัย
กระทำพร้อม ๆ กับที่เก็บข้อมูลเป็นการตรวจสอบทันทีในสนาม หรือตรวจสอบข้อมูลตอนออกจาก
สนามแล้ว และอยู่ในระหว่างวิเคราะห์ข้อมูลขั้นสุดท้าย ก็ยังย้อนกลับไปตรวจสอบข้อมูลบางส่วน
อีก รวมแล้วผู้วิจัยใช้เวลาในการเก็บข้อมูลภาคสนามประมาณ 9 เดือน คือ ตั้งแต่เดือนกรกฎาคม
2539 ถึงเดือนเมษายน 2540

การวิเคราะห์ข้อมูล ผู้วิจัยได้กระทำการวิเคราะห์ในเบื้องต้นไปพร้อมๆกับการเก็บข้อมูล
ตลอดระยะเวลาที่ดำเนินการศึกษา โดยเมื่อผู้วิจัยเก็บข้อมูลส่วนหนึ่งส่วนใดได้และตรวจสอบ
ข้อมูลเรียบร้อยแล้วก็จะทำการวิเคราะห์ไปด้วยเลย ประเด็นในการศึกษาคั้งนี้ เป็นเรื่องของการ
ปรับตัวของชุมชนที่ผู้วิจัยจะต้องมองปรากฏการณืจากในอดีตมาเป็นลำดับ เพื่อจะได้เห็นภาพ
การปรับตัวได้ชัดเจนจากนั้นผู้วิจัย ก็จะนำผลการศึกษาวิจัยมาเขียนรายงานการวิจัยต่อไป